

Romėnų teisės šaltinių vieta ikiklasikinės kanonų teisės (*ius antiquum*) raidoje

„O tu laikykis to, ką esi išmokęs ir tvirtai įtikėjęs,
žinodamas, iš kokių žmonių esi išmokęs“
2 Tim 3,14

Tadas Lukošius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+ 370 5) 236 6175
El. paštas: tadas.lukosius@tf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama romėnų teisės šaltinių vieta ikiklasikinės arba senosios kanonų teisės (*ius antiquum*) raidoje. Į *ius antiquum* evoliuciją žvelgdamas per besikeičiančių Bažnyčios ir valstybės santykių prizmę, autorius siekia identifikuoti, ar *ius antiquum* šaltiniuose buvo remiamasi romėnų teisės šaltiniais, ir, jei taip, – koku mastu.

Pagrindiniai žodžiai: kanonų teisė, *ius antiquum*, romėnų teisė, Justiniano sąvadas.

The Place of Roman Law Sources in the Development of Pre-Classical Canon Law (*ius antiquum*)

The paper examines the place of Roman law sources in the development of pre-classical or old canon law (*ius antiquum*). By looking at the evolution of *ius antiquum* from the perspective of changing Church-state relations, the author seeks to identify as to whether – and if yes, to what extent – sources of *ius antiquum* relied on the sources of Roman law.

Keywords: canon law, *ius antiquum*, roman law, Justinian's codification.

Įvadas

XI a. vid. – XII a. pirmojoje pusėje vykęs Katalikų Bažnyčios vadavimosi iš pasaulietinės valdžios įtakos procesas, dar vadinamas Popiežių revoliucija, sukūrė ne tik pirmosios modernios vakarietiškos valstybės prototipą – Katalikų Bažnyčią kaip teisinį darinį, bet ir pirmąją modernią Vakarų teisinę sistemą – šios Bažnyčios kanonų teisę (Berman, 1999, p. 158–160). Savarankiška teisinė sistema pasižymi trimis pagrindinėmis funkcinėmis posistemėmis: teisėkūros, jurisdikcijos bei jurisprudencijos (Galginaitis, 2002, p. 36). Visos šios posistemės rado savo vietą įkandin Popiežių revoliucijos susiformavusioje naujojoje Bažnyčios teisėje. Toks spartus kanonų teisinės sistemos iškilimas glaudžiai susijęs su Vakarų Europoje XII a. pirmojoje pusėje pagreitį įgavusiu romėnų teisės atgimimu. Jau nuo XII a. antrosios pusės „joks kanonistas negalėjo tinkamai užsiimti savo profesija be išsamių Justiniano

Received: 18/01/2022. Accepted: 14/04/2022

Copyright © 2022 Tadas Lukošius. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

sąvado studijų“ (Pennington, Muller, 2008, p. 125). Dėl prasidėjusio intensyvaus romėnų ir kanonų teisinių sistemų bendradarbiavimo ilgainiui jos susiliejo tiek, jog kartais būdavo sunku nusakyti jų skirtumus tam tikrais (pvz., proceso teisės) klausimais (Herzog, 2018, p. 85).

Vis dėlto kanonų teisės, kaip *teisinės sistemos*, atsiradimas jokia būdu nereiškė *pačios kanonų teisės* pradžios. Viduramžių kanonų teisę įprasta skirstyti į *ius antiquum* (senosios kanonų teisės, dar vadinamos ikiklasikine) bei *ius novum* (naujosios arba klasikinės kanonų teisės) etapus. Šios dichotomijos centre – vienuolio Graciano¹ apie XII a. vid. užbaigtas iki jo galiojusios kanonų teisės sisteminimo darbas „Nesutaikomų kanonų harmonija“ (lot. *Concordia discordantium canonum*), dar vadinamas Graciano dekretu (lot. *Decretum Gratiani*). Jo unikalumas buvo suvoktas itin greitai ir dar XII a. pab. ilgaamžė kanonų teisės raida iki Graciano dekreto buvo priskirta „senajai“ erai, kurią turėjo pakeisti „naujoji“ Bažnyčios teisinė sistema (Austin, 2015, p. 1). Skirtumų tarp *ius antiquum* ir *ius novum* išties būta esminių: pirmoji sietina su unifikuotų šaltinių stoka, partikuliarizmu ir gan siaurų pavienių klausimų reguliavimu, o antroji tapo centralizuota, sisteminė, paneuropinė ir reguliavimo apimtimi universalia teise (Helmholz, 2010, p. 4–5).

Teisės istoriografijoje daugiausia dėmesio skiriama būtent naujosios kanonų teisės tyrimams. Kanonų teisės istorija darbuose neretai būdavo pradėdama pasakoti iškart nuo XII a. (Collins, 2001, p. 134), o periodas iki Popiežių revoliucijos – teisės istorikų pavadintas „epocha be teisininkų“ (Bellomo, 1995, p. 34) – likdavo nuošalyje. Toks kanonų teisės istorijos naratyvas, redukuojantis *ius antiquum* epochą kone iki blanko fono vėlesnių *ius novum* laimėjimų ryškumui pabrėžti, pastaruoju metu sulaukia vis daugiau kritikos. Ją išsakantys tyrėjai siūlo ne dirbtinai ryškinti viduramžių kanonų teisės raidos pertrūkius, o koncentruotis ties organišku jos vystymusi. Neneigiant fundamentalių senosios ir naujosios kanonų teisės etapų skirtumų, kviečiama koreguoti šį tyrimų disbalansą daugiau dėmesio skiriant ikiklasikiniam Bažnyčios teisės laikotarpiui (Rennie, 2018, p. 6–8; Austin, 2015, p. 1–10).

Šios aktualios mokslinės diskusijos šviesoje vertinant romėnų teisės reikšmę viduramžių kanonų teisei kyla poreikis kalbėti ne tik apie glaudų *ius novum* santykį su XII a. Vakarų Europoje atgimusia romėnų teise. Tiek kanonų teisė, tiek ir romėnų teisė egzistavo daugybę šimtmečių dar iki Popiežių revoliucijos: pirmoji – ikiklasikiniame savo raidos etape kaip ankstyvosios Bažnyčios teisė, antroji – kaip Romos valstybės plėtota teisė. Ar senajai kanonų teisei buvo aktualūs romėnų teisės šaltiniai, o jei taip – koku mastu? Didelė *ius antiquum* dalis buvo perkelta į vėlesnius *ius novum* šaltinius (Austin, 2015, p. 10), tad atsakymo į minėtą klausimą paieškos leistų visapusiškiau suvokti ir įvertinti kanonų teisinės sistemos ir romėnų teisės ryšio unikalumą.

Šio tyrimo objektas – lotyniškosios Romos Katalikų Bažnyčios (t. y. Vakarų Bažnyčios)² kanonų teisės³ raidą iki XII a. vid. apibūdinantys pagrindiniai teisės šaltiniai bei jų sąsajos su romėnų teisės šaltiniais. Teisės šaltiniai šiame darbe suprantami kaip išorinė teisės normų išraiškos forma.

Šio straipsnio tikslas – nustatyti romėnų teisės šaltinių vietą ikiklasikinės kanonų teisės raidoje. Ankstyvosios Bažnyčios požiūris į Romos valstybės teisę neatsiejamas nuo tuomečių Bažnyčios ir valstybės santykių dinamikos. Būtent iš pastarosios perspektyvos straipsnyje žvelgiama į *ius antiquum*

¹ Paprastai teigiama, kad Gracianas buvo Kamaldulių ordino vienuolis, XII a. pirmojoje pusėje dėstęs kanonų teisę Bolonijoje. Vis dėlto patikimų žinių apie Graciano asmenį nėra išlikę (Eichbauer, 2013, p. 1111).

² Nors katalikiškoji ir stačiatikiškoji Bažnyčios tradicijos formaliai išsiskyrė tik 1054 m. (Didžiosios schizmos metu), faktiniai skirtumai tarp jų susiformavo gerokai anksčiau (Machovenko, 2013, p. 250). Rytų Bažnyčios kanonų teisės raida ir šaltiniai šiame straipsnyje atskirai nebus nagrinėjami.

³ Sąvokos „kanonų teisė“, „bažnytinė teisė“, „Bažnyčios teisė“ šiame darbe vartojamos sinonimiškai ir, jei iš konteksto negalima suprasti kitaip, referuoja į Vakarų Bažnyčios kanonų teisę. Apskritai kanonų teisės (lot. *ius canonicum*) terminas galutinai įsitvirtino tik nuo XII a. (Berman, 1999, p. 271), o *ius antiquum* laikotarpiu populiaru buvo „bažnytinės teisės“ (lot. *ius ecclesiasticum*) kategorija (Van de Wiel, 1991, p. 13).

raidą. Pagal tai yra keliami keturi uždaviniai. Jais siekiama iširti, ar (ir jei taip – koku mastu) plėto-dama *ius antiquum* šaltinius Bažnyčia rėmėsi romėnų teisės šaltiniais: 1) etapu, kai Romos valstybė buvo priešiška Bažnyčiai; 2) etapu, kai Romos valstybė bendradarbiavo su Bažnyčia; 3) etapu, kai Bažnyčia koegzistavo su Romos valstybę Vakaruose pakeitusiomis germanų valstybėmis; 4) etapu, kai Bažnyčia siekė savo nepriklausomumo valstybei ir prieš ją sukilo. Darbe vyrauja istorinis ir lyginamasis mokslinio tyrimo metodai, kuriais atskleidžiama kanonų ir romėnų teisės raida tiriamuoju laikotarpiu bei gretinami teisės šaltiniai. Taip pat svarbūs analitinis, deduktinis ir loginis metodai, naudoti rengiant apibendrinimus ir išvadas.

Lietuvos teisės istorijos mokslo darbuose romėnų teisės šaltinių indėlis į *ius antiquum* raidą iki šiol nebuvo nagrinėtas. Iš šia tema aktualių užsienio teisės istorijos darbų išskirtini R. H. Helmholzo (Helmholz, 2015) ir A. Debinskio (Debinski, 2010) tyrimai, tačiau juose daugiausia koncentruojamasi į *ius novum* laikotarpį. Kituose užsienio tyrėjų darbuose paprastai apsiribojama pavienių ikiklasikinės kanonų teisės šaltinių sąsajomis su romėnų teise (pvz., Fiori, 2017; Hess, 2002; Winroth, 2016 ir kt.). Tyrimo, kuris tikslingai apibendrintų romėnų teisės šaltinių vietą Bažnyčios plėtojamoje *ius antiquum*, autoriaus žiniomis, nebūta. Turėtina omenyje, jog senosios kanonų teisės tyrimai šiuolaikinės teisės istoriografijoje vis dar laikomi „santykinai naujais“ (Rennie, 2018, p. 8).

Rengiant šį straipsnį daugiausia dėmesio skirta naujausius kanonų teisės tyrimų rezultatus pristaičiusių ir apibendrinusių mokslininkų K. Pennington, A. Winroth, G. Austin, A. Fiori, R. H. Helmholz, A. Debinski, J. A. Brundage studijoms.

1. Romėnų teisės šaltinių vieta *ius antiquum* raidoje Romos valstybės egzistavimo Vakaruose laikotarpiu

Pirmaisiais savo raidos šimtmečiais krikščionybė geografiškai buvo glaudžiai susijusi su Viduržemio jūros regionu ir jame dominavusia Romos imperija (Kloczowski, 2006, p. 19–20). Pastarosios žvilgsnis į besiformuojančią Bažnyčią ilgainiui kardinaliai keitėsi. Dar iki IV a. pr. pagoniškoji Romos valstybė dėl dieviškojo imperatoriaus kulto nepripažinusios Bažnyčios buvo nusistačiusi priešiška (pvz., krikščionims taikydama represijas). Nuo IV a. imperija pradeda intensyviai sąveikauti su Bažnyčia: 313 m. Milano ediktu krikščionybė „emancipuojama“ iki toleruotinos religijos, o jau 380 m. Tesalonikų ediktu pakylėta iki vienintelės valstybinės religijos statuso. Šių esminių Bažnyčiai pokyčių kontekste nustatysime romėnų teisės – kaip tuo metu galiojusios ir valstybės kuriamos teisės – šaltinių vietą besiformuojančioje kanonų teisėje.

1.1. Bažnyčios požiūris į romėnų teisę etapu, kai Romos valstybė buvo priešiška Bažnyčiai

Krikščionybė išaugo iš Senojo Testamento ir žydiškosios tradicijos, turėjusios gan ryškų teisinį ir institucinį dėmenį (Herzog, 2018, p. 35). Nepaisant to, naujosios religijos iškilimas savaime nereiškė tokio pat staigaus jos kanonų teisės atsiradimo. Graikiškas žodis „kanonas“ (gr. *kanon*, sulotyninta forma *canon*) – iš pradžių reiškęs nendrės stiebą, vėliau matuoti skirtą tiesią medinę lazda, galiausiai, perkeltine reikšme, taisyklę, normą, modelį, – iškilus krikščionybei pradėtas vartoti su pastarąja susijusioms reikšmėmis. Teisinį atspalvį kanono sąvoka įgijo gerokai vėliau, tik nuo IV a., kai bažnytiniai susirinkimai pradėjo ją vartoti *regulae morum* reikšme, t. y. ženklindami pačių priimtas bažnytines elgesio taisykles. Netrukus „kanonais“ Bažnyčioje bendrai imta vadinti ne tik susirinkimų priimamus bažnytinius įstatymus, tokiu būdu juos atskiriant nuo pasaulietiškujų – gr. *nomoi* arba lot. *leges* (Van de

Wiel, 1991, p. 11–12). Tačiau ši perskyra dar nebuvo griežta. Senovės tipo teisei itin būdingas religinis pagrindimas, kai teisės normos pažeidimas kartu dažniausiai reikšdavo ir religinės normos pažeidimą (Machovenko, 2013, p. 144). Besikurianti kanonų teisė nebuvo jokia išimtis, juo labiau kad ji buvo plėtojama pačios tikinčiųjų bendruomenės. Ir nors *ius antiquum* teisinis dėmuo ilgainiui vis ryškėjo, nuo liturgijos ir teologijos kanonų teisė atsiskyrė tik po Popiežių revoliucijos (Berman, 1999, p. 271).

Bažnyčiai žengiant pirmuosius žingsnius, Romos valstybės teisė jau buvo nuėjusi ilgą vystymosi kelią. Principato laikotarpiu (I a. pr. Kr. pab. – III a. pab.) romėnų teisė priskiriama klasikiniam (t. y. brandžiausiam) savo raidos etapui, neretai įvardijamam „romėnų teisės aukso amžiumi“ (Urbanavičiūtė, 2009, p. 134). Tuometis romėnų teisės šaltinių spektras buvo itin įvairus: greta seniausių laikus menančių teisinių papročių, I a. vis dar veikė respublikos laikais populiarūs piliečių susirinkimai, priimančys įstatymus ar plebiscitus (lot. *lex, plebiscitum*), be to, magistratai (pirmiausia pretoriai) leidžiamais ediktais iki II a. tebeplėtojo savąją teisę – *ius honorarium* (skirtą rigoristinę Romos piliečių teisę *ius civile* pritaikyti naujiems poreikiams). Principato laikotarpiu išryškėjo Senato nutarimų (lot. *senatus consulta*) reikšmė, taip pat atsirado imperatorių leidžiami potvarkiai – konstitucijos (lot. *constitutiones principis*). Vis dėlto didžiausia pažanga sietina su šiame etape suklestėjusiu romėnų teisės mokslu (jurisprudencija), kuris tuo metu imperijoje įgijo net atskiro formalaus teisės šaltinio reikšmę (Jonaitis, 2014, p. 32–51).

Romėnų teisės apsuptyje besiformuojančios uždaros krikščionių bendruomenės nuo pat pradžių vadovavosi evangelijoje nurodytu principu „atiduokite, kas ciesoriaus, ciesoriui, o kas Dievo – Dievui“ (Mt 22, 21). Kaip ir likusi visuomenė, kasdieniuose žemiškuosiuose reikaluose krikščionys pakluso Romos valstybės teisei, kiek ji neprieštaravo tikėjimo principams. Tačiau greta to Bažnyčia nuo pradžių savo poreikiams plėtojo atskirą normų sistemą. Mat, pasak šv. Jeronimo, „Cezario įstatymai nėra Kristaus: Papinianas⁴ nenurodo to paties kaip mūsų Paulius“ (Debinski, 2010, p. 19–21). Tad iki IV a. krikščionių bendruomenės savo viduje vadovavosi nuostatomis, siejamomis su keturiais pagrindiniais šaltiniais: Senuoju ir Naujuoju Testamentais, su jais susijusiais papročiais (žodinė tradicija), apaštalu mokymu grįstais rašytiniais vadovais bei ankstyviausių bažnytinių susirinkimų priimtais sprendimais (Pennington, 2008, p. 394).

Naujajame Testamente glūdėjo nemažai tikinčiųjų bendruomenių gyvenimą reguliavusių nuostatų (Berman, 1999, p. 268, 792), dalis kurių tiesiogiai perimta iš Senojo Testamento (Pennington, 2008, p. 388). Senajai kanonų teisei itin reikšmingų normų aptinkama pastoraciniuose laiškuose (1 Tim 3; Tit 1, 5–9), kuriuose aptariama tikinčiųjų bendruomenės struktūra bei reikalavimai šios bendruomenės vyresniesiems: kunigams (gr. *presbyteros*), vyskupui (gr. *episkopos*) bei jų pagalbininkams diakonams (gr. *diakonos*). Tokia hierarchinė struktūra perimta iš graikų-romėnų namų ūkio modelio (pirmieji krikščionių susirinkimai taip pat vykdavo namuose). Tai atspindėjo tiek patys pareigybių pavadinimai (pvz., *episkopos* reiškė namų prižiūrėtoją ir tik vėliau įgijo dabartinę vyskupo reikšmę), tiek ir šiems asmenims taikomi gerokai didesni elgsenos reikalavimai (Wessel, 2012, p. 3–4).

Greta bibliinių tekstų ir su jais susijusių paprotinių elgesio taisyklių vėliau pasirodė atskiroms bendruomenėms privačiai parengti, apaštalu mokymą turėję atliepti nedideli rašytiniai vadovai. Iš ryškiausių paminėtini Sirijos krikščionims adresuoti *Didache* (I a. pab. – II a. pr.) ir *Didascalia apostolorum* (III a. vid.), taip pat Romos tikintiesiems skirtas *Traditio apostolica* (III a.). Vis dėlto šiuose šaltiniuose teisinio pobūdžio normų dar stokota – juose daugiausia koncentruotasi į tikėjimo doktriną, pamaldas, liturgiją ir tikinčiųjų discipliną (Brundage, 2013, p. 5–6).

Jau nuo III a. tiek Rytuose, tiek ir Vakaruose pradeda organizuoti bažnytiniai susirinkimai. Juose susirinkę tikinčiųjų bendruomenių hierarchai priimdavo jau nebe vienai, o kelioms tikinčiųjų

⁴ Papinianas – vienas iš ryškiausių visų laikų Romos teisininkų (gyvenęs II a. – III a. pr.).

bendruomenėms taikytinas taisyklės (Pennington, 2008, p. 389). Nors pati bažnytinio susirinkimo idėja yra ekleziologinė (pvz., Apaštalų darbuose aprašytas I a. vid. vykęs Jaruzalės susirinkimas), jos įgyvendinimo aspektai sietini su Romos valstybės institucijų praktika. Antai nagrinėjamų klausimų svarstymo procedūra, bendrų sprendimų priėmimo principai Bažnyčios buvo adaptuoti iš tuomet veikusių Romos senato, kitų imperijos kolegialių institucijų modelių (Hess, 2002, p. 24–27; 29–31). Panašiu metu pradėjo formuotis ir monarchinio episkopato institutas, vyskupą siejęs su aukščiausia administracine galia jo bendruomenėje (Hess, 2002, p. 7). Įdomu, kad ryškėjantis konfliktas tarp pastangų kurti universalias, vienos tikinčiųjų bendruomenės ribas peržengiančias taisykles, ir vyskupo autonomiškumo tuomet dar spęstas pastarojo naudai. Kartaginos vyskupas Kiprijonas, III a. vid. pats organizavęs Šiaurės Afrikos krikščionių bendruomenių susirinkimus, tuo pat principingai gynė idėją, kad savosios bažnyčios (bendruomenės) atžvilgiu vyskupas privalantis būti savarankiškas ir atskaitingas tik Dievui (Pennington, 2008, p. 389–390).

Pirmaisiais trimis šimtmečiais, kuomet Romos valstybė priešiskai žvelgė į Bažnyčią, krikščioniškasis pasaulis išliko decentralizuotas: tikinčiųjų bendruomenės veikė autonomiškai, nebuvo bendros institucinės struktūros ar bendro korporacinio identiteto. Šios pavienės tikinčiųjų grupės išliko uždaros ir daugiausiai koncentravosi į vidinius moralės, tikėjimo, liturgijos ir tarpusavio narių santykių klausimus (Brundage, 2013, p. 7). Tokios sąlygos dar nebuvo palankios bažnytinės teisės plėtrai. Nors literatūroje galima rasti pavienių pozicijų, pirmiau aptartus bažnytinių normų šaltinius siejančių su kanonų teisės pradžia⁵, jos vertintinos kritiškai. Reikėtų sutikti su kita pozicija, teigiančia, kad šių ankstyviausių bažnytinių šaltinių visuma dar nereiškė bažnytinės teisės – kaip tam tikros normų sistemos – susiformavimo (Pennington, 2008, p. 394). Aptariamas etapas veikia sietinas su *ius antiquum* geneze, jos tapsmu. Atitinkamai, tuo metu klestėjusios romėnų teisės šaltiniai pirmykštei Bažnyčiai dar nebuvo aktualūs. Visų pirma ji „skolinosi“ ir savo poreikiams adaptavo bendresnius kultūrinius, socialinius ir institucinius Romos imperijos modelius ir praktikas.

1.2. *Ius antiquum* santykis su romėnų teisės šaltiniais Romos valstybei pradėjus bendradarbiauti su Bažnyčia

Nuo IV a. krikščionybei įgijus imperijos palaikymą, prasidėjo spartus Bažnyčios institucionalizavimas: formavosi gerokai kompleksiškesnė, universalesnė, hierarchija paremta bažnytinė valdymo struktūra. Parapijai, kaip mažiausiam teritoriniam vienetui, ėmė vadovauti žemesniojo rango dvasininkai (kunigai), atsakingi didesnį teritorinį vienetą – vyskupiją – prižiūrinčiam vyskupui; šis tapo atskaitingas arkivyskupui arba metropolitui, į kurių prižiūrimas provincijas atitinkama vyskupija pateko; pagaliau, metropolitai, subordinuoti patriarchams, prižiūrintiems bažnytinius reikalus atskirose imperijos dalyse (Brundage, 2013, p. 8–9). Imperija visame šiame procese Bažnyčiai tarnavo kaip pavyzdys: iš jos buvo mokomasi kuriant naujas subordinavimo principu grįstas valdymo praktikas, administracinio susiskirstymo modelį ar net hierarchų aprangą bei insignijas (Helmholz, 2015, p. 406).

Bažnyčios konsolidavimasis (iš pavienių bendruomenių pamažu pereinant į bendresnę organizacinę struktūrą) išryškino teisinį jos dėmenį. Bažnytinės normos tapo viešai promulguojamos, aiškinamos ir taikomos imperijoje greta romėnų teisės (Brundage, 2013, p. 17). Tad šiame tiriamajame etape jau galime kalbėti ne apie bažnytinės teisės priešistorę, bet apie jos pradžią. Tuo laikotarpiu susiformuoja ir pamatinių *ius antiquum* šaltinių struktūra.

⁵ Pvz., jau minėtiems apaštalų mokymu grįstiems rašytiniams vadovams kartais suteikiami skambūs „pirmykštės Bažnyčios *Corpus Iuris Canonici*“ ar „pirmųjų kanonų teisės rinkinių“ epitetai (Debinski, 2010, p. 26).

Pirmiausia, nuo VI a. pr. itin išaugo bažnytinių susirinkimų svarba ir autoritetas. Jie pradeda priimti pirmuosius kanonus, aptinkamus tiek vietinio ar regioninio pobūdžio susirinkimų (sinodų)⁶, tiek pradėtų organizuoti visuotinių (ekumeninių) bažnytinių susirinkimų⁷ sprendimuose. Susirinkimų kanonai nepasizymėjo sistemiskumu – jais reguliuotas itin didelis tuomet aktualių siaurų, pavienių, nesusijusių klausimų ratas (pvz., apostazė, magija, seksualinio elgesio normos, krikštas, baismės už žmogžudystes ir kt.). Vis dėlto daugiausia susirinkimų kanonų priimta Bažnyčios organizacinės struktūros ir dvasininkijos pareigų klausimais (Pennington, 2008, p. 390–392).

Kiek vėliau (IV a. pab. – V a.) iškyla naujas ryškus kanonų teisės šaltinis – popiežiaus priimami aktai, vadinami dekretalijomis (lot. *decretalia*). IV a. pab. popiežiaus Siricijaus parašytas laiškas Teragonos vyskupui Himerijui, kuriame atsakant į pastarojo užduotus klausimus suformuotos Romos vyskupijos ribų nepaisančios autoritetingos elgesio taisyklės, laikytinas pirmąja popiežiaus dekretalija (Pennington, 2008, p. 394). Dar 381 m. vykusiame antrajame visuotiniame Konstantinopolio I susirinkime patriarchais pripažinti Aleksandrijos, Antiochijos, Konstantinopolio, Jaruzalės ir Romos vykupai (vadinamoji pentarchija), iš kurių savo autoritetu kaip *primus inter pares* skelbėsi Romos vyskupas (Brundage, 2013, p. 9). Laipsniškas dekretalijų pripažinimas Vakaruose indikavo, kad popiežius pradėdamas sieti ne vien su išskirtiniu autoritetu (kaip šv. Petro įpėdinis), bet ir su galia nustatyti kitose vyskupijose taikytinas taisykles. Pati dekretalijų idėja atspindėjo du imperatorių konstitucijų porūšius – reskriptus (lot. *rescripta*) bei dekretus (lot. *decreta*). Reskriptais imperatoriai atsakydavo į pateiktus konkrečius teisinius klausimus, o dekretais būdavo skelbiami imperatorių teismo sprendimai. Kaip ir šių imperatoriaus konstitucijų atveju, nors dekretalijomis buvo atsakoma į popiežiui individualiai pateiktus klausimus, dėl jas priėmusios institucijos autoriteto dekretalijose pateikti atsakymai formuodavo naujas, jau *erga omnes* taikytinas bendrąsias elgesio taisykles (Debinski, 2010, p. 42–44). Susirinkimų (pirmiausia ekumeninių) kanonai, kaip bažnytinės teisės šaltinis, buvo pripažįstami visoje Romos imperijoje, o popiežių dekretalijomis vadovautasi tik vakarinėje jos dalyje. Aiškios šių šaltinių tarpusavio hierarchijos nei Vakaruose, nei Rytuose tuo metu dar nebūta (Pennington, 2008, p. 394–395).

Dar prieš IV a. pab. įvykusį imperijos padalijimą rytinė imperijos dalis perėmė religinį ir politinį dominavimą. Vis dėlto, nors nuosmukį patirianti vakarinė Romos imperijos dalis gyvavo iki 476 m., jos teritorijų atžvilgiu ir vėliau tebebuvo puoselėjamos *renovatio imperii* idėjos. Dalį jų krikščioniškosios Bizantijos imperatoriui Justinianui I VI a. vid. trumpam buvo pavykę įgyvendinti atkovojuos pietryčių Ispanijos ir Italijos, šiaurinės Afrikos pakrantės teritorijas (Kloszowski, 2006, p. 20–21). Taigi, Bažnyčios ir Romos imperijos santykiai Vakaruose, nors ir su dideliais pertrūkiais, truko iki pat VI a. vidurio. Krikščionybę akceptavusi Romos valstybė į Bažnyčią žvelgė ne kaip į autonomine instituciją, bet veikiau kaip į integralią imperijos valdžios struktūros dalį (Brundage, 2013, p. 7–8). Pavyzdžiui, dar Konstantinas I nustatė, kad imperijos institucijos privalančios pripažinti ir vykdytinais skelbti tuo metu jau funkcionavusių vyskupų teismų (lot. *audientia episcopalis*) sprendimus; jau IV a. pab. ir patys vyskupų teismai įpareigoti laikytis iš esmės tų pačių procesinių nuostatų kaip ir imperijos teismai (Brundage, 2008, p. 42). Į vyskopus žvelgta kaip į romėnų magistratus: jiems suteiktos panašios jurisdikcinės ir administracinės galios (ne tik bažnytinėje, bet ir pasaulietinėje srityse), su kuriomis vyskupai buvo siejami net ir žlugus Vakarų Romos imperijai. Tokiam Romos valstybės požiūriui

⁶ Jie buvo organizuojami tiek vakarinėje, tiek ir rytinėje imperijos dalyse. Ankstyviausias bažnytinis susirinkimas, apie kurio priimtus kanonus turima žinių, yra apie 306 m. Elviros miestelyje (Iberijos pusiasalio pietuose) vykęs sinodas. (Pennington, 2008, p. 390).

⁷ 325 m. imperatoriaus Konstantino I iniciatyva įvyko pirmasis visuotinis (ekumeninis) bažnytinis Nikėjos I susirinkimas, priėmęs 20 reikšmingų kanonų. Iki Popiežių revoliucijos Rytuose organizuoti aštuoni visuotiniai bažnytiniai susirinkimai (dėl aštuntojo ekumeninio susirinkimo Vakarų ir Rytų Bažnyčių pozicijos išsiskiria).

Bažnyčia nespriešino, mat pastarosios „romanizavimo“ procesu buvo suinteresuotos abi pusės. Pati Bažnyčia ir toliau periminėjo įvairias imperijos teisinės kategorijas, principus, net stilišką. Nuolatinė romėnų teisinės praktikos bei Bažnyčios poreikių sąveika užtikrino pirmuosius žingsnius žengiančios kanonų teisės augimą (Herzog, 2018, p. 40–41).

Nagrinėjamu etapu romėnų teisė buvo įžengusi į poklasikinę savo raidos stadiją: teisės mokslo reikšmė sumenko; visą legislatyvinę valdžią perėmė imperatoriai, o jų leidžiamos konstitucijos tapo centriniu romėnų teisės šaltiniu. Dėl didelio jų kiekio tuo metu pradėti sudarinėti imperatorių teisės rinkiniai – kodeksai (lot. *codex* – knyga, rinkinys) (Jonaitis, 2014, p. 51–52). Leidžiamomis konstitucijomis imperatoriai intensyviai reguliavo įvairiausių bažnytinius klausimus. Tokia cezaropapustinė laikysena, valdovą siejanti ne tik su pasaulietinių, bet ir su religinių klausimų sprendimu, senovės Romoje turėjo galias šaknis⁸. Su Bažnyčia susijusi imperatorių teisėkūra pagal jos reguliavimo objektą gali būti grupuojama į keturias kategorijas: 1) ja siekta apsaugoti ir įtvirtinti religinę vienybę visoje imperijoje (ypač plintant oficialiosios Bažnyčios doktrinai prieštaravusioms naujoms krikščionybės atšakoms, kurias valstybė draudė); 2) nustatoma nekrikščionių teisinė padėtis; 3) smulkmeniškai reguliuota Bažnyčios veikla ir jos organizacija; 4) taip pat dėmesio skirta Bažnyčios viešosioms funkcijoms valstybėje (pvz., suteikiant vyskupams administracines galias) (Debinski, 2010, p. 34–38).

Iš romėnų teisės šaltinių, raiškiausiai atspindinčių imperijos susidomėjimą *sacrum* sritimi, išskirtini du rinkiniai – 438 m. paskelbtas Teodosijaus kodeksas (lot. *Codex Theodosianus*) bei VI a. pirmojoje pusėje pasirodęs Justiniano sąvadas. *Codex Theodosianus* buvo pirmasis oficialus imperatorių teisės rinkinys, susistemines nuo Konstantino I (306–337 m.) iki Teodosijaus II (408–450 m.) valdymo laikų priimtas konstitucijas. Jose daugiausia dėmesio skirta būtent viešajai teisei (Jonaitis, 2014, p. 51–52). Visa paskutinioji 16-oji šio rinkinio knyga išskirtinai dedikuota katalikų tikėjimo, dvasininkijos, religinės praktikos, apostazės ir kitiems tuometei Bažnyčiai svarbiems klausimams. Pavienių bažnytinei sričiai priskirtinų nuostatų aptinkama ir kitose rinkinio knygose (Debinski, 2010, p. 32–33).

Didžiausias romėnų teisės sisteminimo laimėjimas neabejotinai yra Bizantijoje Justiniano I iniciatyva 528–534 m. parengtas Justiniano sąvadas. Jis susidėjo iš keturių dalių: 1) Justiniano kodekso (lot. *Codex Iustinianus*), dalykiniu bei chronologiniu kriterijais 12-oje knygų susisteminsio 117–534 m. laikotarpiu priimtas imperatorių konstitucijas; 2) Digestų (lot. *Digesta*), 50-yje knygų susisteminsiu gausybę ankstesnių autoritetinių teisininkų komentarų; 3) Institucijų (lot. *Institutiones*), pateikusių teisės pagrindus bei tarnavusių kaip teisės vadovėlis; bei 4) Novelų (lot. *Novellae* (skirtingai nuo kitų sąvado dalių, jos sudarytos privačia iniciatyva ir pasirodė jau po Justiniano I mirties), išdėsčiusių po kodekso priimtas imperatorių (daugiausia paties Justiniano I) konstitucijas (Jonaitis, 2014, p. 55–60). Į Justiniano sąvadą buvo žvelgiama kaip į išsamų, visą romėnų teisę apimančių darbą: iki jo priėmimo galiojusi teisė tapo nebeaktualia, maža to, sąvadą drausta komentuoti, kad nebūtų iškraipoma teksto reikšmė (Herzog, 2018, p. 32). Su Bažnyčia ir tikėjimu susijusioms imperatorių konstitucijų nuostatomis Justiniano sąvade išskirta jau pati pirmoji kodekso knyga (taip tarsi pabrėžiant religijos svarbą paskesnėms kodekso knygoms), dalis jų randama ir Novelose (Pennington, 2008, p. 399).

Ar tai reiškė, kad romėnų viešojo teisė nemažai pakeitė Bažnyčios vystomą kanonų teisę? Pirmiausia, į ją reguliavusią romėnų teisę Bažnyčia žvelgė kaip į valstybės, kurioje ji pati veikė, teisę. Šia prasme romėnų teisė negalėjo pakeisti kanonų teisės. Dalį imperatorių *leges in materia ecclesiastica* – kuriuos

⁸ Garsus III a. Romos teisininkas Ulpianus, apibūdinamas viešosios ir privatinės teisės skirtumus, be kita ko, nurodė, jog „viešojo teisė yra susijusi su šventyklų, kulto tarnų ir magistratų veikla“ (Dig. 1.1.1.2). XVIII a. protestantų kanonistui Justus Henning Bohmer sugalvojus cezaropapizmo sąvoką, chrestomatiniu šio reiškimo pavyzdžiu buvo įvardytos būtent Romos imperatorių iniciatyvos bažnytinėje srityje. Vakaruose cezaropapustinė tradicija išliko gyvybinga iki pat Popiežių revoliucijos (Pennington, 2010, p. 183–184).

Bažnyčia paprastai akceptuodavo pati (Wiel, 1991, p. 55) – lygiai kaip ir įvairias imperijos institucines, teises praktikas, principus ir kategorijas. Bažnyčia sąmoningai perimdavo savo poreikiams (Helmholz, 2015, p. 406–407). Pavyzdžiui, nuo IV a. bažnytinių susirinkimų sprendimuose jau būdavo referuojama į imperatorių konstitucijas (Debinski, 2010, p. 38), o V a. Galijoje privačiai parengta nedidelė imperatorių konstitucijų bažnytiniams klausimais kolekcija *Constitutiones Sirmondiana*, tyrėjų priskiriama kanonų teisės rinkiniams (Kery, 2013, p. 5). Tokiu būdu jai priimtina romėnų imperatorių teisėkūrą *sacrum* srityje Bažnyčia pradeda „kanonizuoti“, pastarąją įtraukdama į kuriamos *ius antiquum* šaltinių masę.

2. Romėnų teisės šaltinių vieta *ius antiquum* poromėninėje Europoje

Subyrėjus Vakarų Romos imperijai ir nepasiteisinus Justiniano I pastangoms atkurti ilgalaikę vakarinių imperijos žemių kontrolę, Bažnyčia savąją teisę plėtojo kardinaliai pasikeitusiomis sąlygomis. Pirmajame poromėninės realybės etape romėnų kultūroje išaugusiai Bažnyčiai teko veikti naujųjų „barbariškų“ valstybių apsuptyje ir įtakoje. Vėliau, artėjant tūkstantmečių sandūrai, Bažnyčia vadavosi iš sustiprėjusios pasaulietinių valdovų įtakos, o XI a. antrojoje pusėje jau atvirai sukilo prieš valstybę ir pasiskelbė esanti aukščiau jos. Vakaruose abiem šiais etapais romėnų teisės šaltiniai atspindėjo kadaise egzistavusios Romos valstybės teisę, kuri formaliai nebegaliojo. Šių šaltinių poveikis tolesnei *ius antiquum* plėtrai nagrinėjamas šiame straipsnio skyriuje.

2.1. *Ius antiquum* santykis su romėnų teisės šaltiniais etapu, kai Bažnyčia koegzistavo su germanų valstybėmis

Vakaruose subyrėjus krikščioniškajai imperijai, Bažnyčia neteko iki tol turėto politinio palaikymo. Naujosios germanų valstybės iš pradžių buvo neutralios arba net priešiškos Bažnyčiai – tik dalis jų buvo krikščioniškos, o ir pastarosios (pvz., Vestgotų ir Ostgotų karalystės) pirma krypo ne į katalikybę, bet į tuomet populiarų arianizmą. Net ir ilgainiui priėmusios katalikybę Bažnyčiai jos nebeteikė tokių privilegijų, kaip kadaise tai darė Romos valstybė (Brundage, 2013, p. 19). Tokioje aplinkoje veikdama viena Bažnyčia išlaikė stiprų ryšį su romėnų kultūriniu palikimu: dvasininkija toliau puoselėjo lotynų kalbą, romėnų literatūrą ir menus (Herzog, 2018, p. 41), Bažnyčios veikloje buvo išlaikytos anksčiau perimtos institucinės, administracinės imperijos praktikos (Brundage, 2008, p. 47–49). O Bažnyčios indėlis ankstyvuosiuose viduramžiuose išsaugant romėnų teisę gali būti vertinamas dvejopai: pirma, kaip originalių romėnų teisės tekstų perėmimas (pvz., juos inkorporuojant į kanonų teisės šaltinius); antra, kaip romėnų teisės dvasios (jos pamatinių idėjų, principų, kategorijų ir praktikų) išsaugojimas savo veikloje (Fiori, 2017, p. 1). Pastaroji perskyra bus aktuali toliau tiriant romėnų teisės šaltinių vietą kanonų teisėje aptariamu etapu.

Skirtingose poromėninės Europos dalyse atskirų *ius antiquum* šaltinių prieinamumas, paplitimas ir kalba varijavo (Brundage, 2013, p. 22–23). Svarbus žingsnis žengtas šiuos šaltinius pradėjus sisteminti į kanonų rinkinius. Ryškiausias ankstyvasis rinkinys Vakaruose buvo graiko vienuolio Dionisijaus Mažojo apie 500 m. Romoje parengtas darbas *Collectio Dionysiana*, kuriame chronologiškai išdėstyti pirmųjų visuotinių bažnytinių susirinkimų kanonai ir popiežių dekretalijos. Pradedant VI a. į Vakarų bažnytinės teisės rinkinius papildomai įtraukiami Bažnyčios tėvų raštai, o jau nuo VII a. – ir atskiruose regionuose vykusių vietinių bažnytinių susirinkimų priimti kanonai. Turint omenyje, kad visi kanonų rinkiniai *ius antiquum* laikotarpiu buvo parengti privačia iniciatyva, jų sudarytojais darė didžiulę įtaką kanonų teisės raidai. Kanonų įtraukimas į rinkinį lemdavo jų autoritetą, net tarpusavio sąryšį ar praktinį pritaikomumą: tame pačiame rinkinyje rasdami vienas šalia kito pateiktus įvairius šaltinius,

dvasininkai laikė juos vienodos teisinės galios ir konkrečioms problemoms spręsti mokėsi pasitelkti visą šių šaltinių spektrą (Pennington, 2008, p. 396–399).

Literatūroje galima rasti vertinimų, kad „nuo Romos imperijos žlugimo iki romėnų teisės atgimimo XI a. ji [kanonų teisė – *aut. past.*] buvo vienintelė teisės sistema, vienintelis veiksnys, jungiantis lokalias skirtingų Europos šalių teisės sistemas, jos normos galiojo visose katalikybę priėmusiose šalyse“ (Maksimaitis, 1998, p. 93). Toks apibendrinimas galimas tik su išlygomis. Mat net ir atsiradus kanonų teisės rinkiniams, vienas nuo kito jie skyrėsi savo geografiniu paplitimu, reikšmingumu, apimtimi, turiniu ar sisteminimo būdais. Be to, jų skaičius buvo itin gausus (Kery, 2013, p. v-xiii), tad iki pat Graciano dekreto pasirodymo XII a. vid. vieno visoje katalikiškoje Europoje pripažįstamo kanonų teisės normų viseto nebuvo.

Pažvelgus į gausių romėnų teisės šaltinių likimą poromėninėje Europoje, matyti, jog iš jų tebuvo likę paskiri fragmentai. Romėnų teisė, kaip ankstesnės epochos teisė, Vakarų Europoje buvo receptuota kokybiškai supaprastintu – t. y. suvulgarintu – jos pavidalu (Machovenko, 2013, 253–254).

Didžiojoje Europos dalyje (įskaitant ir pačią Italiją) rašytinė romėnų teisė pirmiausia sieta su išlikusiu *Codex Theodosianus*. Naujųjų germanų valstybių valdovai, laikęsi istoriškai seniausio asmeninio teisės taikymo principo⁹, užkariautiems romėnų kilmės asmenims leido toliau naudotis sava teise (pirmiausia privatine). Šiuo tikslu V–VI a. specialiai išleisti suvulgarintos romėnų teisės rinkiniai, kuriuos sudarant daugiausia ir buvo remiamasi *Codex Theodosianus*. Itin daug pastarojo nuostatų perkelta į Vestgotų karalystėje priimtą rinkinį *Lex Romana Visigothorum*, nemažai jų randama ir Ostgotų karalystėje priimtame *Edictum Theodorici* bei Burgundų karalystėje priimtame *Romanum Burgundiorum* (Radding, Ciaralli, 2007, p. 39). Tokiu būdu *Codex Theodosianus* tekstinė tradicija išliko itin gyvybinga, pavyzdžiui, Ispanijos ir Akvitanijos teritorijose *Lex Romana Visigothorum* taikytas iki pat XII a. (Debinski, 2010, p. 48). O Justiniano I atkariautose Italijos žemėse 554 m. formaliai įvedus bizantiškojo Justiniano sąvado galiojimą, šią teritoriją jau netrukus užėmė langobardai, turėję menką sąlytį su romėnų kultūra. Justiniano sąvadui buvo lemta šimtmečiams nugrimzti į nežinomybę. Tam tikra išimtimi tapo vienintelė sąvado dalis – *Novelos*, kurių apie 600 m. sudaryta santrauka, vadinama *Epitome Juliani*, toliau cirkuliavo Europoje (Radding, Ciaralli, 2007, p. 35–39, 47).

Rytų kanonų teisės tradicijoje nuo VI a. vid. į bažnytinius rinkinius pradedama aktyviai įtraukinėti imperatorių konstitucijas ir tokiu būdu formuoti vadinamųjų nomokanonų tradiciją (imperatorių įstatymus sujungiant su bažnyčios kanonais), o Vakarų kanonų rinkiniuose iki IX a. reikšmingesnių romėnų teisės šaltinių „kanonizavimo“ atvejų nėra aptinkama (Pennington, 2008, p. 399–400). Jei tuo metu kanonų teisės dokumentuose pasitaikydavo romėnų teisės citatų, jos paprastai būdavo perimamos iš toje vietoje labiausiai paplitusių romėnų teisės tekstų: Ispanijoje ir Galijoje – iš *Codex Theodosianus* tradicijos (per *Lex Romana Visigothorum*), Italijoje – iš paskirų Justiniano sąvado dalių, kol jos buvo prieinamos (Debinski, 2010, p. 49). Kai kurių V a. pab. – VII a. pr. popiežių laiškuose pastebima citatų iš Justiniano sąvado. Antai Grigalijaus I 603 m. parašytame laiške remtasi ištraukomis iš *Novelų*, *Kodekso* ir *Digestų*. Kartu tai buvo paskutinis *Digestų* fragmentų paminėjimas rašytiniuose šaltiniuose iki jų atradimo XI a. (Radding, Ciaralli, 2007, p. 40).

Romos valstybę užkariavusiems ir minėtą asmeninio teisės taikymo principą praktikavusiems germanams Bažnyčia buvo tarsi atskira „gentis“ (tikinčiųjų bendruomenė), besivadovaujanti savo teise. Žvelgiant iš germanų perspektyvos, Bažnyčia buvo glaudžiai siejama su romėnų teise: garsi VII a. ripuarų frankų teisės rinkinio *Lex Ribuarua* maksima skelbė, jog „bažnyčia gyvena pagal romėnų teisę“

⁹ Pagal šį principą, asmeniui nepriklausomai nuo faktinės jo buvimo vietos taikoma genties ar tautos, kuriai jis priklauso, teisė.

(lot. *Ecclesia vivit lege Romana*). Pasak H. Bermano, ši tezė reiškė, jog „Bažnyčia buvo lemta įkūnyti romėnų teisę“ ir ji Vakarų Europoje „buvo traktuojama kaip romėnų teisės paveldėtoja“ (Berman, 1999, p. 270). Neretai atlikdama ne vien religines, bet ir jai priskirtas pasaulietines funkcijas (pvz., *Lex Ribuarica* nuostatoje, kurioje ir aptinkama minėta maksima, buvo aprašoma vergo išlaisvinimo procedūra, atliekama dvasininkijos akivaizdoje), Bažnyčia vadovavosi romėnų teise ne kaip savo kanonų teisės dalimi, bet veikiau kaip tam tikru jai žinomu, tarsi vis dar galiojančiu pasaulietinės teisės standartu (Debinski, 2010, p. 58–61). Tad kuklūs žingsniai „kanonizuojant“ romėnų teisės tekstus pirmaisiais poromėninės Europos šimtmečiais dar nereiškė, jog Bažnyčia neturėjo ryšio su romėnų teise ir neperėmė jos dvasios.

Fragmentinė ir nestabili politinė realybė pamažu gilino bažnytinės teisės partikuliarizmą ir keitė jos pobūdį. Silpnėjo Bažnyčios teisinis dėmuo, augo užsisklendimas, daugiau koncentruotasi į vidinius tikėjimo doktrinos klausimus. Antai VII–IX a. populiariu naujuoju kanonų teisės šaltiniu tapo itin blankų teisinį pobūdį turinčios penitencijalijos (Brundage, 2013, p. 26) – privačiai sudaryti, išpažintis priimančiai vietinei dvasininkijai adresuoti rašytiniai vadovai, kuriuose išdėstyta nusidėjėlio sielą turėjusių išgelbėti atgailos veikslių sistema (Berman, 1999, p. 102–106). Kartu ryškėjo kita tendencija: Bažnyčia tapo vis labiau priklausoma nuo katalikybę priėmusių germanų valstybių. Jų valdovai šaukė bažnytinius susirinkimus, skirdavo vyskopus, savąją jurisdikciją plėsdavo Bažnyčios sąskaita (Brundage, 2013, p. 23–24). Ryškus to pavyzdys Frankų valstybė – Karolingai savo įsakymais (kapituliarijomis) smulkmeniškai reguliavo net doktrininius tikėjimo klausimus (Brundage, 2013, p. 28–29), siekė atnaujinti Bažnyčią ir unifikuoti valstybėje taikytinus kanonų teisės šaltinius (802 m. imperijoje oficialiais pripažinti tik du kanonų teisės rinkiniai) (Rennie, 2018, p. 35). Nors frankų valstybė buvo siejama su Romos imperijos tęstinumo idėja (800 m. karūnuodamas Karolį Didįjį imperatoriumi popiežius skelbė jį Romos imperijos titulo paveldėtoju), joje sudarytos palankios sąlygos romėnų kultūrai atgimti (pvz., reformuotoje švietimo sistemoje daug dėmesio skirta klasikinei lotynų kalbai), į romėnų teisės šaltinius bent kiek rimčiau nebuvo atsižvelgta. Didžiausią sąlytį su romėnų teise turėję frankų intelektualai (daugiausia dvasininkija) tik negausiai cituodavo *Codex Theodosianus* arba *Lex Romana Visigothorum* fragmentus (Radding, Ciraralli, 2007, p. 47–52).

IX a. antroje pusėje Šiaurės Italijoje pasirodė trys bažnytinių normų rinkiniai *Lex Romana Canonice Compta*, *Excerpta Bobiensia* bei *Collectio Anselmo dedicata* (autoriai nežinomi). Juose pirmą kartą aptinkamos gausesnės romėnų teisės nuostatos. Pirmieji du rinkiniai pagal savo paplitimo mastą buvo vietinės reikšmės (Kéry, 2013, p. 161–162), trečiasis tiek savo apimtimi, tiek ir paplitimu gerokai pranoko pirmuosius (Kéry, 2013, p. 124). Reikšminga ta aplinkybė, kad visi šie rinkiniai romėnų teisės fragmentus citavo iš paskirų Justiniano sąvado dalių – ne vien iš *Novellae* (jau žinotos *Epitome Iuliani* versijos), bet ir iš šimtmečius primirštų *Institutiones* bei *Codex* (pirmųjų 9 jo knygu) (Fiori, 2017, 6). Paskirų Justiniano sąvado fragmentų aptinkama ir kai kuriuose IX a. ir X a. popiežių laiškuose (Debinski, 2010, p. 84). Šis blykstelėjęs susidomėjimas Justiniano sąvado tekstais siejamas su Romos bažnyčia, dėjusia aktyviausias pastangas išlaikyti romėnų teisės palikimą bei perduoti jį ir „periferinėms“ bažnyčioms (Fiori, 2017, 2). Tačiau kituose kraštuose ši tendencija nebuvo perimta. Tryjo vienuolyno abato Regino Priumiečio 906 m. sudarytame rinkinyje *Libri duo de synodalibus* – laikomame reikšmingiausiu X a. kanonų rinkiniu (Brundage, 2013, p. 32) – aptinkami romėnų teisės fragmentai daugiausia paimti iš *Codex Theodosianus* (Helmholz, 2015, p. 407). XI a. pr. Vormso vyskupas Burchardas rengdamas garsų kanonų teisės rinkinį *Decretum* romėnų teisei išliko abejingas – nors tarp šaltinių, kuriais jis rėmėsi, buvo ir *Collectio Anselmo dedicata*, tačiau į didžiulės apimties savo veikalą Burchardas įtraukė vos kelias romėnų teisės citatas (kone visos iš *Epitome Iuliani*) (Fiori, 2017, p. 10–11).

Romėnų teisės nuostatų pasirodymas *ius antiquum* rinkiniuose nuo IX a. vid. sietinas su keliomis priežastimis. Pirmą, minėtu laikotarpiu šie rinkiniai darėsi vis kompleksiškesni: augo jų apimtis, vis dažniau kanonai buvo sisteminami nebe chronologiniu, o gerokai sudėtingesniu dalykiniu kriterijumi. Rinkinių sudarytojams siekiant pateikti kuo išsamesnį kanonų teisės vaizdą, romėnų teisės šaltiniai galėjo pasitarnauti kaip subsidiari teisė (klausimais, kuriais kanonai „tylėjo“) (Helmholz, 2015, p. 407). Vis dėlto tai buvo labiau išimtis nei taisyklė. Turinio požiūriu rinkiniuose pasitelkti romėnų teisės fragmentai prie kanonų paprastai pridėdavo nedaug, o neretai – apskritai nieko naujo. Tokiais atvejais romėnų teisė būdavo įtraukiama norint papildomai sustiprinti kanonų autoritetą, ypač srityse, kur bažnytinė tradicija nuo seno buvo glaudžiai susijusi su romėnų teise (pvz., šeimos teisės klausimais) (Fiori, 2017, p. 29).

Apibendrinant tai, kas pasakyta, reikia pažymėti, kad tiriamuoju etapu pagrindinis Bažnyčiai prieminamas romėnų teisės šaltinis buvo *Codex Theodosianus* (Europoje paplitusi jo tekstinė tradicija). Italijos dvasininkija iki VII a. pr. ir nuo IX a. vid. epizodiškai rėmėsi ir paskiromis Justiniano sąvado dalimis. Tačiau bendras Bažnyčios susidomėjimas romėnų teisės tekstais išliko kuklus – galime konstatuoti, kad, žlugus Romos valstybei, Bažnyčia plačiau romėnų teisės šaltinių nerecepavo. Tam galėjo kliudyti aukštesnės teisinės kultūros stoka bei stiprios, centralizuotos Bažnyčios struktūros trūkumas – mat ilgai Bažnyčia tapo vis labiau fragmentuota, priklausoma nuo paskirų valstybių įtakos bei pasižymėjo „dideliu heterogeniškumu ir ryškiai išreikštu vietiniu charakteriu“ (Berman, 1999, p. 271). Veikdama germanų valstybių apsuptyje, Bažnyčia išsaugojo ne tiek romėnų teisės tekstus, kiek su iš anksčiau perimtą romėnų teisės dvasią – jos idėjas, principus, kategorijas ir praktikas.

2.2. *Ius antiquum* santykis su romėnų teisės šaltiniais Bažnyčiai sukilus prieš valstybę

XI a. antroje pusėje prasidėjus Popiežių revoliucijai Bažnyčia ėmėsi aktyvių veiksmų, kad galutinai taptų nepriklausoma pasauliečių atžvilgiu: ji ne tik atsiribojo, bet ir skelbė esanti aukščiau pasaulietinės valstybės. Su šios revoliucijos pradžia simboliškai siejamas popiežius Grigalijus VII 1075 m. postulavo, jog „vien tik popiežiui visi kunigaikščiai privalo bučiuoti kojas“ ir „tik jis [*popiežius* – aut. past.] gali nušalinti imperatorius“ (Berman, 1999, p. 135). Tarp pagrindinių Bažnyčios išsikeltų uždavinių, kuriais siekta įgyvendinti revoliucijos tikslus, buvo ir kanonų teisės atnaujinimas (Brundage, 2013, p. 37).

Mažesnių žingsnių Bažnyčios nepriklausomumo ir centralizacijos link būta ir anksčiau, dalis jų atsispindėjo ir *ius antiquum* šaltiniuose. IX a. vid. šiaurės vakarų Prancūzijos teritorijoje pasirodė Pseudoizidoriaus dekretalijomis vadinamas falsifikuotų bažnytinės teisės dokumentų rinkinys, kuriuo siekta pagrįsti popiežiaus jurisdikcijos viršenybę. Romėnų teise falsifikatoriai rėmėsi kukliai: rinkinyje aptinkamos Romos imperatorių konstitucijų klastotės (pvz., *Donatio Constantini*) (Herzog, 2018, p. 50), paskirais atvejais cituojami *Codex Theodosianus* fragmentai – jų autorystę dažnai priskiriant ankstyviesiems popiežiams (Winroth, 2004, p. 130, 148, 154), kartkartėmis pasitelkiama romėnų teisės terminologija (pvz., aptariant teismo proceso klausimus) (Brundage, 2008, p. 153).

Visai kitos perspektyvos kanonų ir romėnų teisės sąsajoms susiklostė Popiežių revoliucijos epochoje. Viena vertus, tuomet Bažnyčią pradėta suvokti kaip centralizuotą teisinę instituciją, kanonų teisę imta išskirti iš kitų sričių (pvz., teologijos), išliko žymūs kanonistai, atsirado teisės mokyklos bei motyvacija sutvarkyti didelį paveldėtos *ius antiquum* medžiagos kiekį (Berman, 1999, p. 122–123). Kita vertus, tuo metu Vakarų Europoje itin susidomėta romėnų teise. XI a. pab. pradedamas tyrinėti rekonstruotas Justiniano sąvadas, o XII a. pirmojoje pusėje Bolonijoje išskyla garsioji glosatorių mokykla, scholastiniu metodu antikinius Justiniano sąvado tekstus pavertusi idealios, laikui nepavaldžios pasaulietinės teisės simboliu (Urbanavičiūtė, 2009, p. 103–111). Šie trys elementai – Justiniano sąvado atradimas, teisės mokyklų atsiradimas ir scholastinio metodo naudojimas – teisės istoriografijoje vadinami XII–XIII a.

Europos teisinės revoliucijos prielaidomis (Herzog, 2018, p. 76) ar net Vakarų teisės tradicijos šaknimis (Berman, 1999, p. 170).

Sparčią kanonų teisės raidą paskutiniuoju *ius antiquum* šimtmečiu (XI a. vid. – XII a. vid.) atspindėjo gausybės naujų, vis kokybiškesnių kanonų rinkinių atsiradimas. Pagrindinius to meto rinkinius galime suskirstyti į tris grupes: 1) ankstyvuosius, atsiradusius pirmaisiais sąjūdžio už Bažnyčios savarankiškumą dešimtmečiais; 2) pasirodžiusius paskutiniuoju XI a. dešimtmečiu ir 3) Graciano dekretą, geriausiai atskleidžiantį XII a. pirmosios pusės *ius antiquum* šaltinių būklę. Kone visi šie rinkiniai buvo glaudžiai susiję su Popiežių revoliucijos programiniais tikslais (Berman, 1999, p. 272).

Iš pirmosios grupės išskirtini trys rinkiniai (Van de Wiel, 1991, p. 95–96): XI a. vid. Romoje pasirodęs nežinomo autoriaus darbas *Collectio 74 titulorum*, apie 1083 m. vyskupo Anzelmo Lukiečio Italijoje parengtas rinkinys *Collectio canonum* bei 1087 m. Romoje pasirodęs kitas tapatus pavadinimo kardinolo Deusdedito sudarytas rinkinys (Kery, 2013, p. 204, 218, 228). Nors jau tuo metu prasidėjusių popiežiaus ir imperatoriaus ginčų fone romėnų teisės prestižas didėjo (Justiniano sąvado tekstais pradėjo remtis imperatoriaus šalininkai), iš minėtų rinkinių tik abiejuose *Collectio canonum* aptinkami negausūs fragmentai iš paskirų Justiniano sąvado dalių (daugiausia iš *Codex* pirmosios knygos), jiems jokios ypatingesnės reikšmės neskirta (Radding, Ciraralli, 2007, p. 103–106).

Visai netrukus, XI a. paskutiniajame dešimtmetyje pasirodė nauji bažnytinės teisės rinkiniai, savo ambicingumu, paplitimu ir metodika pranokę ankstesnius. XI a. pab. Šartro mieste vyskupas Ivas Šartrietis parengė rinkinius, kurių reikšmingiausi *Decretum* ir *Pannormia*. Pirmasis dėl rekordinio savo dydžio praktikoje buvo sunkiai pritaikomas. Šias problemas išsprendė *Pannormia* – peržiūrėta ir sutraukta *Decretum* versija, išlaikiusi ambiciją pateikti visuminį kanonų teisės vaizdą (pats rinkinio pavadinimas referuoja į „visą teisę“) (Berman, 1999, p. 272). Ankstesni popiežių judėjimą palaikantys kanonų rinkiniai cirkuliavo daugiausia dabartinėje Italijos teritorijoje, o *Pannormia* išplito po visą katalikiškąją Europą ir tapo patikimu šaltiniu vėlesniems kanonų rinkiniams (Brundage, 2013, p. 38). Pagaliau, *Pannormia* išsiskyrė ne vien ambicija *apžvelgti* ankstesniąją kanonų teisę (panašių bandymų būta ir anksčiau, pvz., minėtas Burchardo *Decretum*), bet ir siekiu *pažvelgti* į ją naujai: rinkinio įvade buvo pateiktos kanonų aiškinimo taisyklės, kuriomis vadovaujantis turėjo būti sprendžiami įvairūs prieštaravimai ir neatitikimai (Berman, 1999, p. 197).

Būtent paskutiniajame XI a. dešimtmetyje pirmąkart nuo VII a. pr. kanonų teisės šaltiniuose pradėdami cituoti reikšmingiausios Justiniano sąvado dalies – Digestų – fragmentai. Jie pasirodė abiejuose minėtuose Ivo Šartriečio rinkiniuose ir kone tuo pat metu Šiaurės Prancūzijoje (arba Italijoje) nežinomo autoriaus parengtame rinkinyje *Collectio Britannica* (Kery, 2013, p. 237). Sudarant *Decretum* ir *Pannormia*, be Digestų, buvo remtasi ir visomis kitomis Justiniano sąvado dalimis, taip pat pastebima fragmentų iš *Lex Romana Visigothorum* (*Codex Theodosianus* tradicija) (Radding, Ciraralli, 2007, p. 106). Vis dėlto, XI a. pab. Bažnyčios akirytyje pasirodę Digestai reikšmingesnių pokyčių kanonų teisės šaltiniuose dar neįnešė. Kaip ir ankstesniais šimtmečiais, kanonistai romėnų teisės fragmentus pasitelkdavo iš esmės tapačiam temų spektrui aptarti: antai kone visi į *Collectio Britannica* įterpti romėnų teisės fragmentai jau buvo ir aptartame IX a. antrosios pusės rinkinyje *Lex Romana canonice compta* (Fiori, 2017, p. 30).

Nepaisant itin sparčios kanonų teisės plėtros, į XII amžių Bažnyčia įžengė neturėdama savo teisinės sistemos. Bažnytinės teisės taikymo institucijos ir procedūros (ką vadintume jurisdikcijos posisteme) dar buvo neefektyvios ir neprofesionalios. Trūko standartizuotos, visoje katalikiškojoje Europoje pripažintos bažnytinės teisės normų sistemos (teisėkūros posistemė išliko fragmentuota) (Brundage, 2013, p. 41–43). Pagaliau, nepaisant pirmųjų žingsnių kanonų aiškinimo link, kanonų teisėje vis dar nebūta jurisprudencijos dėmens – teisės mokslo ir studijų. Šias problemas atliepė Bolonijoje dirbusio

vienuolio Graciano privačiai parengtas kanonų rinkinys *Decretum*, pirmą kartą pateikęs galutinį, su sistemintą *ius antiquum* vaizdą. H. Bermanas dekretą pavadino pirmuoju visa apimančiu ir sisteminiu teisiniu traktatu „Vakarų istorijoje, o galbūt – ir žmonijos istorijoje“ (Berman, 1999, p. 196). Žaibiškai išplitęs ir pripažintas katalikiškojoje Europoje, šis rinkinys išsprendė ilgaamžę kanonų teisės šaltinių partikuliarizmo problemą (Helmholz, 2010, p. 10). Graciano dekretas laikytinas „pereinamuoju“, senąją ir naująją kanonų teisės epochas jungiančiu traktatu. Kaip ir ankstesniuose rinkiniuose, jame koncentruotasi būtent į senuosius bažnytinės teisės šaltinius. Kita vertus, dekrete naudojamas scholastinis metodas, vyraujantis teisinis žvilgsnis, gausūs paties Graciano komentarai (t. y. jo *dicta*), itin originali rinkinio struktūra (ilgam įtvirtinusi dekretą kaip pagrindinę kanonų teisės mokomąją priemonę Europos universitetuose) jau ženklino *ius novum* aušrą (Eichbauer, 2013, p. 1111; Berman, 1999, p. 272–273). Už šiuos nuopelnus Gracianą dar XII a. pab. pradėta vadinti kanonų teisės mokslo tėvu (Machovenko, 2013, p. 243).

Ilga laiką historiografijoje *Decretum* paprastai buvo pristatomas kaip vientisas, Graciano apie 1140 metus parengtas darbas. Tik baigiantis XX a., tyrėjai A. Winroth ir C. Larrainzar vienas po kito (kelių metų skirtumu) mokslo bendruomenei pristatė atskirai aptiktas skirtingas ankstyvasias dekreto rankraščių versijas. Šis atradimas sukėlė iki šiol trunkančias mokslinėje diskusijas dekreto rengimo eigos klausimu. Išskirtinos dvi pagrindinės skirtingų tyrėjų pozicijų grupės.

Viena tyrėjų grupė teigia, kad dekretas rengtas dviem etapais – pirmoji, mažesnės apimties redakcija (atrasta A. Winroth) turėjusi pasirodyti ne anksčiau kaip 1139 m., atitinkamai antroji (galutinė) – XII a. penktajame dešimtmetyje (Eichbauer, 2013, p. 1112–1116). Pagal šią liniją, pirmojoje (ankstyviausioje) dekreto redakcijoje aptinkamos negausios romėnų teisės nuostatos, daugiausia susijusios su procesiniais klausimais, pavyzdžiui, moterų teise liudyti teisme, nepagrįstų kaltinimų teisme problematika ir kt. (Winroth, 2004, p. 148–156). Kone visų šių nuostatų kilmė kreipia į *Codex Theodosianus* tekstinę tradiciją, o iš Justiniano sąvado randamos vos kelios ištraukos (Winroth, 2016, p. 183–184). Maža to, tyrėjams susidaro įspūdis, jog pirmosios dekreto redakcijos rengimo metu Gracianas sąmoningai vengė romėnų teisės. Pavyzdžiui, jis gausiai rėmėsi rinkiniu *Pannormia*, tačiau jame cituojamas romėnų teisės ištraukas – kurios būtų puikiai tikusios dekrete nagrinėjamiems klausimams – lyg tyčia ignoruodavo (Winroth, 2016, p. 185–190). A. Winroth prieina prie išvados, jog romėnų teisės atgimimo procesas Bolonijoje turėjęs prasidėti gerokai vėliau nei iki tol manyta. Atitinkamai, rengdamas pirmąją savo dekreto redakciją Gracianas dar negalėjo turėti gilesnių romėnų teisės žinių (Winroth, 2004, p. 157, 173–174; Winroth, 2016, p. 185).

Kita tyrėjų grupė atmeta griežtą dviejų dekreto redakcijų versiją. Teigiama, kad Graciano dekretas iki galutinės savo versijos evoliucionavo pamažu, buvo nuolat augantis, ilgainiui pildomas tekstas. Šių tyrėjų vertinimu, jų ankstyviausia laikoma dekreto redakcija (atrasta C. Larrainzar) galėjusi pasirodyti dar XII a. trečiajame dešimtmetyje, kuomet romėnų teisė Bolonijoje jau turėjo būti dėstoma (Eichbauer, 2013, p. 1113–1116). Vis dėlto ši ankstyvoji dekreto versija taip pat pateikia tik kuklius romėnų teisės fragmentus – jų aptinkama Gracianui nagrinėjant teismo proceso ir santuokos klausimus. Ji taip pat atskleidžia, kad pavieniais atvejais Gracianas savo *dicta* parėmė tiesiogiai Justiniano sąvadu, pavyzdžiui, sutikimą, kaip santuokos galiojimo sąlygą, Gracianas apibūdino remdamasis *Digestuose* romėnų teisininko Ulpiano aptariama romėnų sutarčių teise (Pennington, 2007, p. 46–49, 57–61). Gilindamas romėnų teisės žinias ir pildydamas dekretą Gracianas tolydžio į jį turėjo įtraukti vis daugiau romėnų teisės nuostatų (Eichbauer, 2013, p. 1117).

Aptartos skirtingos pozicijos išryškina bendrą tendenciją – pradėjus rengti dekretą Graciano santykis su romėnų teise buvo kuklus ir labiau sietinas su *Codex Theodosianus* tekstais, o ne su Justiniano sąvadu. Galutinė *Decretum* redakcija (XII a. penktasis dešimtmetis) jau rodo pasikeitusią situaciją.

Pirma, Gracianas papildomai įtraukia net 43 naujus romėnų teisės fragmentus iš Justiniano sąvado, daugiausia sietinus su teismo proceso klausimais (Pennington, 2007, p. 62, 69). Tuo metu besireformuojanti Bažnyčia vienu iš pagrindinių savo prioritetų laikė bažnytinių teismų darbo efektyvumą (Brundage, 2008, p. 37). Antra, pastebimas ne tik kiekybinis, bet ir ženklus kokybinis šuolis. Justiniano sąvado nuostatos dekrete pradėtos ne vien cituoti pažodžiui, dalis jų buvo kūrybiškai pertvarkyta ir interpretuota Gracianui siekiant savo tikslų. Iliustratyvi ir kita aplinkybė: apie 1130-uosius metus popiežiaus kanclerio prašymu vienas iš žymiausių Bolonijos romėnų teisės mokytojų Bulgaras parengė teismo procesui reglamentuoti skirtą veikalą. Lyginant su šiuo darbu, galutinėje dekreto redakcijoje Gracianas procesiniais klausimais jau parodė pastebimai gilesnes romėnų teisės žinias (Pennington, 2007, p. 62–63). Vadinas, Graciano požiūris į romėnų teisę kardinaliai keitėsi – gausindamas žinias apie Justiniano sąvade pateiktą bei glosatorių dėstomą romėnų teisę, jis vis drąsiau šiomis žiniomis disponavo savajame dekrete.

Tiriamuoju etapu Popiežių revoliucijos programos idėjos *ius antiquum* šaltiniuose buvo grindžiamos ne aktyviai atsigręžiant į romėnų teisės šaltinius, o visų pirma savais teisiniais ištekliais, t. y. senaisiais kanonais. Vis dar gajus buvo *ius antiquum* epochoje vyravęs įsitikinimas, kad kuo kanonas senesnis – tuo jis autoritetingesnis (Austin, 2015, p. 2)¹⁰. Pasaulietiniai romėnų teisės šaltiniai ir iš esmės išliko kanonistų akiračio „paribyje“: nors ir nevaicino reikšmingo vaidmens, tačiau visiškai jų nebuvo atsisakoma. Romėnų teisės normų Bažnyčia standartiškai sėmėsi iš ilgaamžio, ankstesniuose kanonų teisės šaltiniuose „ištirpusio“ *Codex Theodosianus* tekstinio palikimo. Iki pat galutinės Graciano dekreto redakcijos Justiniano sąvadu remtasi kukliai. Atsižvelgiant į šio šaltinio kompleksiskumą, reikėjo laiko jam perprasti. Be to, pamatiniai Popiežių revoliucijos metu spęsti klausimai buvo politinio pobūdžio, o Justiniano sąvadas (ypač Digestai) pirmiausia sietinas su privatine teise, kuri Bažnyčiai dar nebuvo tiek aktuali. Tik galutinė Graciano dekreto redakcija – siejama su *ius antiquum* eros pabaiga ir kartu *ius novum* eros aušra – pirmą kartą ženklino reikšmingą ir tvarų kanonistų atsigręžimą į Justiniano sąvadą kaip į reikšmingą šaltinį kanonų teisės plėtrai.

Išvados

1. Ankstyvasis etapas, kai Romos valstybė buvo priešiška Bažnyčiai, sietinas su *ius antiquum* geneze. Romėnų teisės laimėjimai tuometėms krikščionių bendruomenėms dar nebuvo aktualūs. Savo organizaciniams poreikiams jos pirmiausia perėmė ir adaptavo bendresnius kultūrinius, socialinius ir institucinius Romos valstybės modelius.
2. Nuo IV a. Romos valstybei pradėjus bendradarbiauti su Bažnyčia, susiformavo pamatinių *ius antiquum* šaltinių struktūra. Bažnytiniai klausimai buvo aktyviai reguliuojami ir viešosios romėnų teisės, būtent Romos imperatorių priimamomis konstitucijomis. Paprastai Bažnyčia jas akceptuodavo (kaip pasaulietinės teisės šaltinius), o dalį imperatorių teisėkūros – kaip ir romėnų teisės terminologiją, principus ar teises praktikas – perimdavo savo poreikiams, įtraukdama į kurią *ius antiquum* šaltinių masę.
3. Poromėninėje Europoje koegzistudama su germanų valstybėmis Bažnyčia pamažu pradėjo sisteminti *ius antiquum* šaltinius. Tuo metu pagrindinis Bažnyčiai prieinamas romėnų teisės šaltinis buvo *Codex Theodosianus* (jo tekstinė tradicija Europoje plito per germanų priimtus suvulgarintos romėnų teisės rinkinius). Italijos dvasininkija iki VII a. pr. bei nuo IX a. vid. epizodiškai rėmėsi

¹⁰ Praėjus vos keliems dešimtmečiams, šį įsitikinimą Graciano sekėjai apvertė „žemyn galva“ – paskelbta nauja, *ius novum* ašimi tapusi doktrina, teigusi naujų popiežių dekretalijų primatą senųjų kanonų atžvilgiu (Berman, 1999, p. 272).

ir paskiromis Justiniano sąvado dalimis. Nors dvasininkijos požiūris į romėnų teisę skirtingose teritorijose varijavo, bendras Bažnyčios susidomėjimas romėnų teisės tekstais išliko kuklus. Pirmiausia ji išsaugojo iš anksčiau perimtą romėnų teisės dvasią – jos idėjas, principus, kategorijas ir praktikas.

4. Bažnyčiai sukilus prieš valstybę, Popiežių revoliucijos programinės idėjos iš esmės buvo grindžiamos ne romėnų teise, o savais teisiniais ištekliais – senaisiais kanonais. Tad, nepaisant tuo metu Vakarų Europoje prasidėjusio susidomėjimo romėnų teise, kanonų teisėje romėnų teisės šaltiniams (*Codex Theodosianus* ir Justiniano sąvadu) neskirta ypatingo dėmesio. Tik XII a. penktajame dešimtmetyje pasirodžiusi galutinė Graciano rinkinio *Decretum* redakcija – sietina su visos *ius antiquum* apibendrinimu ir perėjimu į *ius novum* erą – pirmą kartą ženklino ryškų kanonistų atsi- gręžimą į Justiniano sąvadą, kaip reikšmingą šaltinį kanonų teisės plėtrai.

Literatūra

Specialioji literatūra

- Austin, G. (2015). How Old was the Old Law? Talking about Change in the History of Medieval Church Law. *Bulletin of Medieval Canon Law*, 32, p. 1–19 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1353/bmc.2015.0000>
- Bellomo, M. (1995). *The Common Legal Past of Europe*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Berman, H. J. (1999). *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai.
- Brundage, J. A. (2008). *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians and Courts*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brundage, J. A. (2013). *Medieval Canon Law*. New York: Routledge.
- Collins, R. F. (2001). The Origins of Church Law. *The Jurist*, 61, p. 134–156 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/juristcu61&i=138> [žiūrėta 2021 m. vasario 2 d.].
- Debinski, A. (2010). *Church and Roman Law*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Eichbauer, M. H. (2013). Gratian's Decretum and the Changing Historiographical Landscape. *History Compass*, 11/12, 1111–1125 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/hic3.12119>
- Fiori, A. (2017). Roman Law Sources and Canonical Collections in the Early Middle Ages. *Bulletin of Medieval Canon Law*, 34, 1–33 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1353/bmc.2017.0000>
- Galginitis, J. (2002). Teisinė sistema ir pagrindinės jos sistemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas. *Teisė*, 44, 31–41.
- Helmholz, R. H. (2010). *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens: University of Georgia Press.
- Helmholz, R. H. (2015). Canon Law and Roman Law. In: Johnston, D. (ed.) (2015). *The Cambridge Companion to Roman Law*. New York: Cambridge University Press, 396–422.
- Herzog, T. (2018). *A Short History of European Law: The Last Two and a Half Millennia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hess, H. (2002). *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*. Oxford: Oxford University Press.
- Jonaitis, M. (2014). *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Kery, L. (2013). *Canonical Collections of the Early Middle Ages (ca. 400–1140)*. Washington: The Catholic University of America Press.
- Kloczowski, J. (2006). *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*. Vertė V. Dekšnys. Vilnius: Aidai.
- Machovenko, J. (2013). *Teisės istorija: Vilniaus universiteto vadovėlis*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
- Maksimaitis M. (1998). *Užsienio teisės istorija: vadovėlis*. Vilnius: Justitia.
- Pennington, K. (2007). The “Big Bang”: Roman Law in the Early Twelfth-Century. *Rivista internazionale del diritto comune*, 18, p. 43–70 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/5346632/The_Big_Bang [žiūrėta 2020 m. gruodžio 16 d.].
- Pennington, K. (2008). The Growth of Church Law. In: Casiday, A., Norris, F. W. (eds.) (2008). *The Cambridge History of Christianity. Constantine to c. 600*. New York: Cambridge University Press, 386–402.
- Pennington, K. (2010). Caesarpapism. In: Fastiggi, R. L. (ed.) (2010). *New Catholic Encyclopedia: Supplement*. Detroit: Gale Publishers, 183–185.

- Pennington, K. (2017). Legista sine canonibus parum valet, canonista sine legibus nihil. *Bulletin of Medieval Canon Law*, 34, p. 249–258 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1353/bmc.2017.0008>
- Pennington, K. and Muler, W. P. (2008). The Decretists: The Italian School. In: Hartmann, W., Pennington, K. (eds.) (2008). *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*. Washington: The Catholic University of America Press, 121–174.
- Pennington, K. (eds.). *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*. Washington: The Catholic University of America Press, 121–174.
- Radding, C. M. and Cirralli, A. (2007). *The Corpus Iuris Civilis In The Middle Ages*. Leiden: Brill.
- Rennie, K. R. (2018). *Medieval Canon Law*. Leeds: Arc Humanities Press.
- Urbanavičiūtė, G. (2009). *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Van de Wiel, C. (1991). *History of Canon Law*. Leuven: Peeters Publishers.
- Wessel, S. (2012). The Formation of Ecclesiastical Law in the Early Church. In: Hartmann, W., Pennington, K. (eds.) (2012). *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*. Washington: The Catholic University of America Press, 1–24.
- Winroth, A. (2004). *The Making of Gratian's Decretum*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winroth, A. (2016). Roman Law in Gratian and the Panormia. In: Brasington, B. C., Cushing, K. G. (eds.) (2016). *Bishops, Texts and the Use of Canon Law around 1100*. New York: Routledge, 183–190.

The Place of Roman Law Sources in the Development of Pre-Classical Canon Law (*ius antiquum*)

Tadas Lukošius

(Vilnius University)

S u m m a r y

This paper examines the place of Roman law sources in the development of pre-classical or old canon law (*ius antiquum*). By looking at the evolution of *ius antiquum* from the perspective of changing Church-state relations, the author seeks to identify as to whether (and if yes, to what extent) the sources of *ius antiquum* relied on the sources of Roman law. After the analysis, the author draws the following conclusions. First, at the stage when the Roman state was hostile to the Church, the achievements of Roman law were not yet relevant to the early Christian communities. Instead, they adopted more general cultural, social, institutional models of the empire for their own needs. Second, when the Roman state began cooperating with the Church, it also started regulating the ecclesiastical realm through the constitutions of the emperors. Some of such imperial constitutions (as well as Roman law terminology, principles, practices) were taken over by the Church and were incorporated in the array of *ius antiquum* sources. Third, during the stage when the Church coexisted with the Germanic states in post-Roman Europe, the Church became fragmented. Its approach to the available sources of Roman law (texts of the *Codex Theodosianus*; parts of the Justinian's codification) varied in different territories. However, they were generally relied upon modestly in canon law. Fourth, when the Church revolted against the state, the ideas of the Papal Revolution were grounded primarily on ancient canons rather than Roman law. Thus, despite the growing interest in Roman law in Western Europe at the time, the Church continued to pay little attention to the sources of Roman law. Only the final recension of Gratian's *Decretum* – associated with the end of the *ius antiquum* era – marked the first vivid turn of the canonists to Justinian's codification as a significant source for the development of canon law.

Romėnų teisės šaltinių vieta ikiklasikinės kanonų teisės (*ius antiquum*) raidoje

Tadas Lukošius

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama romėnų teisės šaltinių vieta ikiklasikinės arba senosios kanonų teisės (*ius antiquum*) raidoje. Į *ius antiquum* evoliuciją žvelgdamas per besikeičiančių Bažnyčios ir valstybės santykių prizmę, autorius siekia identifikuoti, ar *ius antiquum* šaltiniuose buvo remiamasi romėnų teisės šaltiniais ir, jei taip, – koku mastu. Atlikęs analizę, autorius daro šias išvadas. Pirma, etapu, kuomet Romos valstybė buvo priešiška Bažnyčiai, krikščionių bendruomenėms dar ne-

buvo aktualūs romėnų teisės laimėjimai. Pirmiausia savo poreikiams jos adaptavo bendresnius kultūrinius, socialinius, institucinius imperijos modelius. Antra, Romos valstybei pradėjus bendradarbiauti su Bažnyčia bei reguliuoti bažnytinę sritį imperatorių konstitucijomis, dalį jų (kaip ir romėnų teisės terminologiją, principus, praktikas) Bažnyčia perėmė ir įtraukė į kuriamą *ius antiquum* šaltinių masę. Trečia, koegzistuoja su germanų valstybėmis poromėninėje Europoje Bažnyčia fragmentavosi. Skirtingose teritorijose jos požiūris į prieinamus romėnų teisės šaltinius (*Codex Theodosianus* tekstus; atskiras Justiniano sąvado dalis) varijavo, tačiau bendrai kanonų teisėje jais remtasi vangiai. Ketvirta, Bažnyčiai sukilus prieš valstybę, Popiežių revoliucijos programinės idėjos pirmiausia buvo grindžiamos ne romėnų teise, o senaisiais kanonais. Tad, nepaisant tuo metu Vakarų Europoje kylančio susidomėjimo romėnų teise, Bažnyčia ir toliau romėnų teisės šaltiniams skyrė nedaug dėmesio. Tik paskutinioji Graciano parengta rinkinio *Decretum* redakcija – siejama su *ius antiquum* eros pabaiga – ženklino pirmą ryškų kanonistų atsigrėžimą į Justiniano sąvadą kaip reikšmingą šaltinį kanonų teisės plėtrai.

Tadas Lukošius yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros doktorantas. Mokslinių interesų sritys – teisės istorija, teisės teorija, konstitucinė teisė.

Tadas Lukošius is a PhD student at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University. His areas of scientific interests include legal history, legal theory, constitutional law.